

Сања Лазаревић Радак*

Институт за политичке студије, Београд

ГАВРИЛО ПРИНЦИП У УЛИЧНОЈ УМЕТНОСТИ: ПРИМЕР ИДЕОЛОШКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ**

Сажетак

Упркос томе што је инструментализован кроз писане наративе и званичну историју сећања, како у Краљевини Југославији, тако у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, Гаврило Принцип, у Србији, упоредо са званичном, историјском улогом постаје супкултурни јунак и херој улице, о чему сведочи континуирана употреба његовог лика у уличној уметности. Како би се разумеле употребе његове биографије у популарној култури и у јавном простору, анализом су обухваћени мурални сликарства на којима је Принцип представљен као: 1. мученик; 2. морални победник и 3. заштитник навијачке супкултуре. Анализа показује да све три фигуре остају међузависне, па се садржаји једне препознају у другој, творећи тако сложена репрезентација отпора који надилази идеолошке, политичке и културне границе. У том смислу, репрезентације „моралног победника” и „заштитника навијача”, могу се схватити као подваријанте представа о херојству и мучеништву које припадају ширем политичком контексту. Ослањањем на концепте златног доба Раула Жирардеа и, празног означитеља Ернеста Лаклоа, ауторка

* Имејл-адреса: sanjalazarevic7@gmail.com.

** Реферат под насловом: *Gavrilo Princip and Street Art. A Path of Ideological Transformation*, ауторке Сања Лазаревић Радак и Дејана Вукасовић, изложиле су на конференцији: *Visual Cultures in Southeast Europe: Globalization, Gender, Power and Resistance*, која је одржана 15-18. септембра 2022., на Универзитету у Грацу, у организацији удружења антрополога Југоисточне Европе (InASEA).

интерпретира визуелна прилагођавања лика Гаврила Принципа различитим хронолошким и културним приликама.

Кључне речи: Гаврило Принцип, улична уметност, репрезентација, мит, историја

УВОД

Савремена историјска наука у Србији одређује Сарајевски атентат као напад на надвојводу Франца Фердинанда и његову супругу Софију Хотек од Хохонберга 28. јуна 1914. године, који је резултовао смрћу царског пара. У организовању и извршењу атентата, учествовали су припадници друштва *Млада Босна*. Претпоставке о улози других организација, као што је *Уједињење или смрт*, предмет су контроверзи, те се до данас Недељко Чабриновић, Васо Чубриловић, Трифко Грабеж, Данило Илић, Мухамед Мехмедбашић, Цвјетко Поповић и Гаврило Принцип, сматрају организаторима и извршиоцима чина у којем је осим надвојводе и његове супруге, страдало још неколико особа које су се у том тренутку налазиле у њиховој пратњи (Trivanovitch 1929, 987–992). Савременој и још увек неуједначеној интерној перцепцији Сарајевског атентата, претходиле су промене, прилагођавања, идеолошке и интерпретацијске корекције, које се у протеклих стотинак година, у региону, крећу између оштрих осуда, употребе еуфемизама, глорификације и идеализације атентата, омогућујући успостављање дискурса о „варварском”, „херојском чину”, или су пак, превођене у формулације попут „младачког идеализма”, уз неретко посматрање атентатора као јединих реалних жртава (Halilovich and Pippis 2015, 29–40). Спољашња перцепција овог чина као догађаја који је иницирао Први светски рат, дискретно је мењана у складу са идеолошким трендовима и политичким околностима, што је резултовало унутрашњом потребом за произвођењем све већег броја интерпретација и стога, готово компулсивним организовањем конференција и округлих столова чији су учесници настојали да оправдају и објасне улогу Србије у конфликтима светских размера. Од самог атентата до данас, рецепција репрезентација о неправди, неједнакости и експлоатацији, у Србији је остајала функционална услед компатибилности ових представа са већ присутним легендарним

наративима, али је једновремено запамћена као несагласна и конфронтирајућа са тумачењима која су јој, са променљивом динамиком, приписивана од стране великих сила (Matić 1998, 193). У историјској перспективи, од чина атентата најпре су се оградиле српски угледници, а по окончању Првог светског рата, поводом преношења Принципових костију у домовину, симболички и практично је неутрализован његов револуционарни потенцијал. Како примећује Соња Дујмовић, свака наредна власт тумачила је и пласирала митолошки идентитет Гаврила Принципа, изољујући га од историјске стварности (Дујмовић 2021, 13–40). Трансформација Принципове симболичке слике наставила се 1930-их, у Краљевини СХС и у Краљевини Југославији, а потом се надовезивала на стварање социјалистичке Југославије у чијем су јавном дискурсу успостављане асоцијативне везе између учесника Сарајевског атентата и носилаца „југословенске народне револуције”. У оквирима југословенског образовног система, припадници Младе Босне и Гаврило Принцип представљени су уз помоћ општих места југословенског социјализма – храбрости, младалаштва, идеализма, борбе за слободу. Латентно, систем репрезентација који је подржавала ова идеологија комуницира, не само са тада актуелним представама партизанске борбе, већ и са наративима о хајдучији, настављајући своју стабилизацију у слици Титовог супротстављања Стаљину и, утемељивању политике несврставања као форме антиколонијализма (Lazarević Radak 2016, 541–554). Упркос бројним конференцијама и округлим столовима који имају за циљ успостављање историјског и етичког консензуса у вези са овим догађајем, још увек актуелна инструментализација Сарајевског атентата, како у региону, тако изван њега, доприноси умножавању политичких, идеолошких, националних и религијских подела. Упоредо са овим, у појединим постјугословенским друштвима, попут Србије и Босне и Херцеговине, конотација неправде, доминантна је у оквирима историје сећања на атентат, што доприноси перформативности Принциповог лика, те његовом укључивању у популарну културу и уличну уметност. На периферији ових збивања Гаврило Принцип се премешта у јавном говору невидљиве просторе, или пак опстаје као херој улице који, са мурала и графита, уједињује појединце и групе који себе препознају као маргиналне субјекте на позорници, било глобалног поретка, било унутрашњег система заснованог на неједнакој пре-расподели моћи. Привремено задобивши функционално место у

политичким наративима региона, Сарајевски атентат успоставља виртуелни континуитет између Краљевине Југославије, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Републике Србије. Овоме инхерентни модел уједињења два, потом три и најзад више народа привремено је преместио на маргину политичког дискурса наративе о „проклетству раскршћа” и од њих неодвојиву слику о завађеним становницима Балканског полуострва (Lazarević Radak 2017, 105–119). Тако, упоредо са, несагласним представама Сарајевског атентата у историјским дискурсима држава региона, фигура Гаврила Принципа задобија идеолошку и симболичку моћ и задржава је чак и када ове државе престају да постоје, постајући самостални и/или делови нових административних целина (Žirarde 2000, 2). У овако еластичним оквирима, Гаврило Принцип остаје историјска личност, али прилагођавајући се новим политичким, економским трендовима и превазилазећи историјске уџбенике, постаје сличан стрип јунаку – заштитник обесправљених и маргинализованих субјеката (Lazarević Radak 2013, 17). Сам Сарајевски атентат, у овом контексту од секундарне је важности, а особине које он добија у таложењу историјског дискурса, измештају га у имагинацију у којој субалтерни субјекти, у популарном постколонијалном дискурсу, постају латентни „принципи” и потенцијални деструктивни субјекти који делују независно од центара моћи. Разнолике ситуације, догађаји и репрезентације постају део Принципове замишљене личности, допуштајући физичке и симболичке манифестације једнако конфликтних форми отпора. Упркос привидној разноликости ових манифестација, Принцип постаје вишеслојни карактер и социјални критичар који се слободно креће кроз време и простор, сигнализујући разнолике видове незадовољства грађана. Семантичке и визуелне форме у којима се препознаје у јавном дискурсу и у јавном простору Србије сигнализују широко схваћено социјално незадовољство испољено од стране идеолошки неуједначених и, у практичном смислу, наизглед, непомирљивих група. Његово слободно кретање кроз простор илуструје и употреба његовог лика, како у Србији, Босни и Херцеговини, тако у другим деловима постјугословенског простора, што сугерише употребљивост Принциповог лика у потенцијално јединственом простору сећања. Ова могућа сличност такође може подстаћи промишљања о сродним формама незадовољства грађана у некадашњим административним целинама које се налазе у различитим политичким и економским контекстима, а које данас називамо постјугословенским просторима.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Улична уметност је увек асоцирана са политичким и економским аспектима периода у којем настаје (Pogrmić and Đerčan 2021, 122–131). Она је постмодерни жанр одређен социјалним околностима које не носе једнозначну поруку, већ су њихови елементи применљиви на различите историјске тренутке и превазилазе оквире једног друштва (Irvine 2012, 235–278). Визуелни вокабулар ове уметности препознаје се у масовној култури, кроз хибридне форме локалних и глобалних културних политика које надилазе јавне просторе (Conklin 2012, 761). Политички садржаји уличне уметности и слогани, визуелни су маркери комплексних дискурса повезаних са контракултурама које успостављају нове реалности и који су подстакнути актуелним околностима (Tsilimpounidi 2015, 71–91). Ови садржаји обухватају актуелне и прошле догађаје, колико и историјске личности и укључују различите перцепције прошлих догађаја. Историјске личности и догађаји у које су биле укључене изнова оживљавају како би скренуле пажњу, изазвале асоцијацију, или повукле паралелу са актуелним тренутком. У својој студији *Политички митови и митологије*, Раул Жирарде се позива на формулацију Фредерика Мистрала, пређашња времена, алудирајући на године детињства које су претходиле убрзаном индустријском развоју (Žirarde 2000, 36). „Давно прошла времена”, означавају културне форме које изазивају осећања припадања и тако постају део „историјског сећања”. Њихова објективност и сличност са стварним догађајима није од значаја колико евокативна моћ понуђеног обрасца, или репрезентације (Mihnea 2017, 63–76). Током протеклих неколико деценија, некада неупитна подела на левицу и десницу, заправо постаје симболичка подела на либерално и конзервативно коју је транзиција умногоне релативизовала. (Kim 2023, 1–14). Увођење хибридних политичких модела и чињеница да се, у Србији, носталгични дискурс као форма отпора, јавља, како на „левој”, као такозвана југоносталгија, тако на „десној” страни политичког спектрума као повратак патријархалним вредностима и обнављање религијског дискурса, умногоне релативизује ову некада јасну и политички функционалну поделу (Reckford 1958, 79–87). Овако Гаврило Принцип постаје херој, како левице, тако деснице, како конзервативних и либералних, тако анархистички заснованих група које су противници глобалног капиталистичког система. Реторика

златног доба која се најчешће везује за конзервативизам, асоцирана је са „националним траумама, али се у дискурсу самопрепознате левице, са једнаким ентузијазмом употребљава кроз репрезентације о напуштеним вредностима солидарности, етичности, једнакости и замишљеног југословенског благостања” (Elgenius Rydgren 2022, 1230–1243). Независно од претпостављеног идеолошког оквира, овај дискурс, прошлост представља као бољу и морално супериорнију у односу на садашњост, те је политика носталгије, овде усмерена ка производњи прошлости у терминима славе коју су одржавале заборављене врлине. Постјугословенска друштва попут Србије, пролазе кроз такозвану транзицију током које се у оквирима ових земаља успостављају капиталистички односи, што постаје предмет критике, како левице тако деснице па улична уметности постаје катализатор отпора различитих група. Оба контекста укључују фигуре жртава и мученика као чувара наратива и полисемичних симбола који оперишу у простору друштвених промена. Позиције жртве и агресора релативизоване су латентним, интерним разумевањем атентата као ситуације нужног отпора у којој надвојвода Франц Фердинанд представља поредак који се, зарад успостављања бољег друштва, мора укинути, док су починиоци атентата фигуре савремености, те субјекти који добровољно пристају на жртву зарад постизања промене. Лакоћу кретања субјеката кроз нове друштвене околности, како у Србији, тако у другим деловима региона, омогућује стална флуидност и релативизација значења, те чињеница да она нису унапред дефинисана и једнозначна, а да јавни консензус о његовој интерпретацији изостаје. Умножавање тумачења Сарајевског атентата и потреба за изналажењем фигуре отпора којој се може приписати релативни континуитет омогућује да Гаврило Принцип постане контроверзни јунак популарне културе. Преузет од Ернеста Лаклоа, термин плутајући означитељ део је идеолошког простора који се састоји од елемената без повезивања, па је његов идентитет увек отворен (Laclau 2005). Његово буквално значење зависи од метафоричког, док елементи који су неповезани плутају, постајући чворишне тачке које укључују различите слободне елементе у једну серију еквиваленција. Разноврсни термини попут „богатства”, „слободе”, „моћи”, „јединства”, „солидарности”, „контроле”, „хегемоније”, могу легитимизовати борбу, било против империјализма, било против капиталистичког система. Ови дискурси заснивају се на фундаменталном недостатку, на

радикалној негацији која онемогућава да значења буду фиксирана (Laclau 1996, 31). Плутајући означитељ јавља се као неутрална структура, у смислу артикулација два конфликтна дискурса и позициониран је између наизглед конфликтних политичких пројеката, какви су левица/ десница; либерално/конзервативно, омогућујући да они буду коришћени као део борбе за стварање и одржавање одређене слике света (Laclau 2005, 96). Фиксирањем одређених значења, симбол губи снагу која би потенцијално могла да зближи различите идеологије и политичке позиције и стога његов идентитет остаје политички и идеолошки неодређен, док гравитира око универзалних појмова „слободе”, „јединства” и „једнакости,, (Сар 2023, 73). Упркос различитим идеолошким и политичким контекстима, Принцип, у Србији, постаје нека врста константе којом се превазилазе различитости између центара моћи и периферије, те мејнстрим политике и маргинализованих група, левице и деснице, анти-националиста и националиста, Краљевине Југославије, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Србије.

Циљ овог текста је указивање на резонантност лика Гаврила Принципа у оквирима постојећег политичког и уопште, културног система у Србији, увидом у уличну уметност Србије и ослањањем на концепт плутајућег означитеља. На темељу претпоставке да „традиционалне форме” уметности подразумевају нетренираног уметника који ствара функционалне објекте, истраживачи закључују да се савремени уметници улице, примарно усмеравају на производњу емоционалне реакције, или визуелног формулисања политичког става. Ове слике у јавном простору, постају нека врста опсесивног понављања једне мисли (Semenov 2020, 318–324). Будући да не захтевају дозволу цивилног друштва, или ауторитета, њихов садржај не пролази културне, социјалне и друге консензуалне филтере. Они пружају увид у ставове народа, па су неке од луцидних, сатиричних досетки најчешће исписане на зидовима зграда. Анонимни, креативни и експанаторни ставови испољени у визуелним формама откривају уверења појединаца и припадника супкултура због чега је ауторство, овде, од секундарне важности.

ПРЕДСТАВА МУЧЕНИКА: ПРИНЦИП КАО ХЕРОЈ НЕКРОПОЛИТИКЕ

Средином децембра 2018. године, Гаврило Принцип постао је заштитно лице новосадске пекара *ПринциП*, када је насликан мурал димензија 2,5 x 1, 6 м на којем је Принципово лице покривено маском Анонимуса, легендарног јунака Барутне завере.¹

Слика 1: Принцип као Анонимус

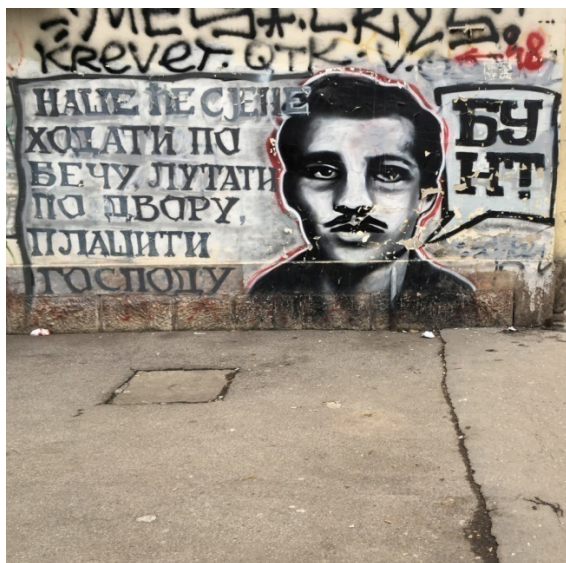
Извор: Facebook 2018.

Симболичка веза између биографије Гаврила Принципа и Гаја Фокса, не изостаје, с обзиром да се легендарни наратив усмерава на расплет у којем је Гај Фокс ухапшен и заједно са осталим завереницима осуђен на мучну смрт. Својим романом *V for Vendetta*. Дејвид Лојд креира широко употребљавани симбол отпора – анархистички оријентисаног протагонисту, па Анонимус са широким осмехом, брковима и танком вертикалном брадом, постаје један од глобалних симбола отпора дискриминацији, опресији, корупцији и широко схваћеној неправди. У исти мах, позиционираност неких од најпознатијих мурала на којима је представљен Гаврило Принцип, аутора Бунта, учествује у дискурзивној изградњи Београда, дајући веома одређено тумачење Принциповог чина и смештајући га у улици Гаврила Принципа, у старом језгру града (Hubbard 2008, 71–79).

¹ Аутор мурала славкоарт. Мурал се налази на адреси Темеринска 35.пV: fb stranica PrincIP 11.

Слика 2: Принцип у центру Београда

Извор: Eyes on Belgrade 2019.

Принципова улога у Сарајевском атентату, како у јавном, тако у популарном дискурсу, није представљена као пуки чин извршења, већ је контекстуализована у мешавини про-левичарских, анархистичких и нихилистичких концепата који допуштају мистификацију његовог патриотизма (Stanković Pejnović 2016, 383–395). Романтизам, патриотизам, тираноубиство и револуционарне идеје, остају нека од општих места којима се Сарајевски атентат интерпретира, како у јавном и научном дискурсу, тако у свакодневици (Gaćinović 2014).

Ни Гај Фокс, ни Гаврило Принцип нису били вође завереника, али су, у практичном смислу, имали значајну улогу. Свирепа егзекуција Гаја Фокса јача његову позицију жртве, па иако Гаврило Принцип није осуђен на смрт, већ је, по званичним подацима, умро од последица туберкулозе у затвору Терезин, југословенски историјски дискурс, како ројалистички, тако социјалистички наглашава његово мучеништво. Ову перцепцију у транзицијском и посттранзицијском раздобљу преузима Србија, што документују називи улица и споменици као материјални учесници у изградњи и чувању историје сећања. Београдске и улице других градова Србије, најчешће од окончања Другог светског рата, или након смрти

извршиоца Сарајевског атентата носе њихова имена. Смештање и симболичко позиционирање њихових имена у простор главног града, открива интерну перцепцију њиховог појединачног значаја за извршење атентата, па улица Гаврила Принципа заузима централну позицију у старом језгру града, док се, рецимо, улица Недељка Чабриновића налази на Бановом Брду, а Васа Чубриловића у Земуну. Мало је онога што, спољашњем посматрачу, може објаснити како је Гаврило Принцип ушао у пантеон жртава и хероја-мученика, будући да не постоји објективна, емпиријски доказива реалност која обликује мученика. Њега чини перспектива сагледавања његове појавности.

Слика 3: Мурал у Крагујевцу са Принциповим цитатом

Извор: Exusite 2021.

Представе, како мучеништва, тако херојства уопште, у различитим системима веровања, подразумевају одустајање од нечега што друштво конструише као вредно – попут личног живота, ради постизања циља или спровођења одређеног принципа (Houmanfar and Ward 2012, 6–7). У оквирима ове политике хероизма произведени су Че Гевара, Махатма Ганди, Индира Ганди, Џон Кенеди Мартин Лутер Кинг, Абрахам Линколн, Гај Фокс. Растућа популарност такозваних конзервативних дискурса, без обзира

на тумачење доминантних историјских дискурса, допушта да се у овај ред уврсте и они чија је потенцијална рехабилитација била табу тема. Да ли их доминантни историјски дискурс представља као добре, или лоше, није од важности. Оно што их чини херојима јесте употреба њихове смрти у репродуковању одређеног тумачења прошлости и отворена могућност да постану хероји неке друштвене групе (Mbembe 2019, 17).

Упркос својој једноставности ова дефиниција могла би објаснити зашто је лик Гаврила Принципа инструментализован, како у Краљевини Југославији, тако у државама ствараним после Другог светског рата, током транзиције и у посттранзицијском периоду. Јунаци некрополитике жртвују своје животе ради нације, домовине, државе, или ради отпора режиму и супротстављања империјалној, или колонијалној сили. Они се трансформишу и прилагођавају различитим контекстима и условима усвајањем секуларних или религијских референци (Yilmaz and Erturk 2021). Дијалог конзумације и производње значења креира флуидни митски простор како би, у себе, укључио разнолике групе. Међу јунацима некрополитике могу се издвојити многи револуционари или бунтовници који су најчешће изгубили живот у оквирима индивидуалног или групног супротстављања доминантној политици. Флуидност лика Гаврила Принципа између јавног и популарног дискурса, обезбеђују комеморативне праксе. Обележавања датума, церемоније и реферирања на догађаје у јавном дискурсу део су сећања која стварају трајну обавезу и превазилазе државну политику, доводећи до тога да емоције које најпре филтрира држава, учествују у креирању идентитета над којим она нужно нема монопол (Mbembe 2019, 21). Из подсећања настаје обавеза која превазилази формални политички дискурс, те тако постаје облик дисрупције државног монопола над симболима правде који црпе политичку енергију (Buckner and Khatib 2014, 368–384). Принципова резонантност препознаје се у капацитету да генерише захтеве супротстављених група. Ово доводи до тога да се одређени број грађана, нарочито младих идентификује са Принципом упркос томе што он не представља њихове појединачне реалности. Тако се у популарном, па и јавном дискурсу, мучеником постаје, не због жртвовања, већ због могућности да се у појединачну жртву инвестирају значења која могу бити од важности за успостављање конститутивне моралне реалности (Ghannam 2014, 630–648). Принцип је, стога, као историјска личност конструисан

у садашњости, било зарад инвестирања у будућност, било услед потребе да се нагласи незадовољство садашњим тренутком. Представа Принципа – мученика заправо је полазишна тачка из које настају даље обухватне и флуидне репрезентације. Она омогућује његово несметано кретање како у политичком, тако популарном дискурсу и упркос критици опстаје у новим формама деловања капиталистичког система.

Слика 4: Отпор капитализму

Извор: обрада аутора

Попут других политичких фигура и супкултурних хероја, лик Гаврила Принципа ће се услед истовремене испражњености од значења и потенцијала да му се нова значења увек изнова придружују, наћи у савременом конзумеризму, на мајицама, чарапама или као популарна тетоважа.

ПРИНЦИП КАО МОРАЛНИ ПОБЕДНИК

Принцип се на једном зиду у Републици Српској нашао у улози „дизелаша” – припадника најбројније супкултуре која је у Србији деведесетих година упркос декларативном бунтовништву била део мејнстрим културе и која је нестала са културне сцене упоредо са демократским променама. Принцип на муралу опонаша држање

револвера, док крст око његовог врата, иако од секундарног значаја, конотира са појмовима жртве и правде. Улоге центра и маргине у овом случају изнова су изместиве, али се њихови садржаји преливају творећи хибридни простор у којем је тешко разликовати прошлост, садашњост и будућност.

Слика 5: Принцип као супкултурни херој

Извор: Banjaluka.com 2016.

Рат који је водио распаду, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, био је прекретница за већину становника региона јер је по његовом окончању уследило посттранзицијско раздобље подразумевајући нове, капиталистичке односе и нове идеолошке дезинвестиције грађана, некада социјалистичке Југославије (Matković 2020, 114–13). Изнутра, становници Србије су деценију деведесетих препознавали као економски и идеолошки прелазни период током којег је било нужно поднети жртву зарад изградње бољег, хуманијег и богатијег друштва. Из ревизионистичког угла генерација рођених током транзиције, деведесете добијају нова значења као деценија изневерених очекивања и доба током којег је, упркос социјалној нестабилности и сиромаштву опстајао нешто стабилнији систем вредности, од оног који успоставља пост-транзицијско доба. Изнова, на снази је оно што Раул Жиранде назива златним добом – перцепција прошлости као боље и праведније, супротстављена млакој садашњици у којој одсуствују мерила људскости и правде (Volčić 1994, 139–14).

Слика 6: Принцип- мурал у Београду

Извор: Dnevno.hr. 2016.²

Перцепција Сарајевског атентата повезана је са историјским догађајима који имају своје место у усменим наративима Србије. Гаврило Принцип и други атентатори проглашени су видовданским херојима, а њихови остаци су 1939. године пребачени у заједничку гробницу која је смештена у капели светог Арханђела, познатијој као Капела видовданских хероја. Већ тада, 1920. године када је подигнута ова капела, атентат извршен на Видовдан 1914, недвосмислено је повезан са побуњеништвом и мучеништвом. Неки од кључних догађаја који данас омогућују реконструкцију историје Србије, са референцом на улазак у кризна раздобља, везани су за Видовдан. Тако опстаје историја сећања и од ње неодвојиви дискурси о видовданским жртвама, Видовданском уставу, па чак и улазак у транзицију и турбулентно раздобље деведесетих година коју обележава говор Слободана Милошевића на Газиместану. Кључни елементи видовданског наратива који је по мишљењу Миодрага Поповића обликован између 14. и 15. века, чине окосницу идентитетских формула будући да успостављају историјски континуитет и изнова учвршћују репрезентације „нас” и „других” (Huaristi 2002, 73–105). Уверење у континуитет заједнице почива на низу идеолошких легитимизација које омогућују да се, било имагинарни, било стварни историјски догађаји повежу са тренутном ситуацијом у датом друштву. У овом контексту, репрезентација часне смрти

² На овом месту вест преноси хрватски портал што би могло говорити у прилог формирању релативно јединственог постјугословенског простора сећања када је реч о Гаврилу Принципу.

уместо нечасног живота, успоставља се као форма трансценденције, па тумачење смрти кнеза Лазара улази у историјски дискурс са конотацијом мучеништва као легитимног ратничког избора. Дан његове смрти обележен је у календарима 18. и прве половине 19. века, па се Видовдан као празник препознаје захваљујући романтичарском тренду сакупљачке делатности током 19. века и бележи у алманасима и књижевним часописима тог периода (Роровић 2007, 11). Од 1860-их када су тријумфовале идеје Вука Караџића, а интересовање за историјско и митско расло, косовска традиција, заједно са Видовданом постаје све популарнија. Епске песме које је сакупио Вук Караџић, примарно описују дела предака и борбе против странаца и непријатеља, функционишући као усмена предаја и легитимна историја, те извор за представљање идентитета и потврда културне традиције. Како примећује Миодрог Поповић, у 19. веку песници и национални идеолози отпочињу романтизацију прошлости прихватајући наративе о Косовској бици и Видовдану и дајући им значајно место у социјалном, духовном и политичком животу Срба (Роровић 2007, 160). Сарајевски атентат почињен на Видовдан 1914. године, уклопив је у еластични и прилагодљиви митопоетски модел заснован на идеалу одбијања да се прихвати пораз. Ово одбијање постаје нека врста константе која се попут самог плутајућег означитеља бескрајно изнова прилагођава новим ситуацијама и историјским контекстима. Попут сличних означитеља она се згушњава око појмова правде, слободе, отпора, једнакости, поноса и трансценденције. Слика експлоатисаног и маргинализованог субјекта који мора преузети улогу агресора како би утицао на динамику односа моћи и у неравноправној позицији изменио места центра/периферије, постаје једна од кључних у популарној култури пост-транзицијског периода у Србији. Мурал на којима је представљен Гаврило Принцип и који се уочавају на улицама Београда и других градова Србије, не само да настају упоредо са уличним херојима и историјским јунацима који су популаризовани захваљујући историјском ревизионизму. У центру Неготина, насликан је мурал на којем се Гаврило Принцип налази поред Драже Михаиловића. У транзицијском раздобљу Дража Михаиловић не конструише се више као непријатељ, већ као жртва послератног система социјалистичке Југославије, чији су се творци, зарад властитих интереса, на суров начин решавали идеолошке и политичке конкуренције. За разлику од дискурса о Гаврилу Принципу, они

о Дражи Михаиловићу нису били уједначени у протеклих седамдесет година, па се репрезентације о њему, у зависности, од историјског и политичког контекста, крећу између оних о издајнику и оних о мученику.

Слика 7: Победници/поражени

Извор: Eastside 2015.

Његове представе на муралима, могле би се сврстати како у контекст конзервативних и десничарских, тако у контекст левичарских перспектива, када се узме у обзир употреба његовог лика као симбола отпора империјализму и капитализму. Флуидност овог дискурса заснована је на идеолошком својатању Гаврила Принципа, а не Драже Михајловића, но његов потенцијал празног означитеља омогућује синтезу наизглед несагласних идеологија. С обзиром да је Гаврило Принцип у интерном дискурсу већ приказан као побуњеник, ови мурали постају подсетник, ознака значаја и потенцијалне неопходности бунтовништва. Сведен на ове критеријуме, Гаврило Принцип је бар делимично, политички, културно, а нарочито на нивоу материјалне културе, испражњен од историјског садржаја. Попут посуде у коју се нови садржаји и значења, увек изнова додају, он се адаптира новим, транзиционим и пост-транзиционим контекстима, попут оних који остају у вези са неслободом, ропством капиталу и отпором субординацији.

ПРИНЦИП КАО ЗАШТИТНИК НАВИЈАЧА

Средином прве деценије трећег миленијума навијачи фудбалског клуба Партизан почињу користити слоган „Из Принципа”, а 2019. године навијачи фудбалског клуба Земун ухватили су и пребили младића који је прекречио земунски мурал Гаврила Принципа. Током наредних десетак дана „вандализам” уништавања мурала и „херојски чин” навијача ФК Земун постали су једна од ударних вести на порталима и у информативним емисијама.

Крајем деведесетих година и почетком трећег миленијума, слика Гаврила Принципа и реченице које му се приписују, неки су од неизоставних делова навијачке културе.

Слика 8: Принцип као заштитник навијача

Извор: Telegraf.rs 2019.

Као и у претходном случају, Принцип се јавља као заштитник и представник субкултуре. И овде је насиље једно од кључних обележја, док су активности навијача неретко биле политички инструментализоване. Деведесетих година навијачи играју значајну улогу у дисеминацији националистичких слогана на простору република које су улазиле у састав СФРЈ, па се и сам почетак рата на тој територији доводи у везу са инцидентима на стадионима. Навијачко насиље део је широког социјалног и културног контекста са коренима у Великој Британији. Прихваћено широм Европе, навијачко насиље има своје локалне варијанте и зависно је од социјалног контекста у којем се јавља (Ђогић 2012, 45–61). У Југославији су конфликти између различитих навијачких група забележени већ педесетих година 20. века, док се шездесетих година

поље идентификације премешта на спортске клубове и навијачке групе које их подржавају. Упркос релативно касној појави навијачког насиља, оно је забележено већ у Краљевини Југославији 1936. (Dimovski 2015, 119–131). Антрополог Иван Ђорђевић сматра да у пост-транзицијском периоду, у Србији навијаштво има функцију креирања тензије међу наративима „за” и „против” Европске уније, те би се „за” и „против” мурала на којима је лик Гаврила Принципа, такође могло тумачити у терминима прихватања и/или отпора Европској Унији. Санкционисање навијачког насиља постало је платформа за производњу ситуације у којој се навијачи препознају као жртве репресије државног апарата који санкционише овај вид испољавања агресије (Ђорђевић 2015, 20).

Спорт ритуализује насиље, па идентификација са навијачима омогућује каналисање агресивности и њено преумеравање изван простора резервисаног за ауторитете и етаблиране социјалне вредности. Мета постају означени спољашњи непријатељи, најчешће навијачи друге групе, или припадници других културних, идеолошких, националних и уопште, социјалних група (Џоловић 1997, 269). У протеклих тридесет година, у Србији, институције изнова проглашавају борбу против навијачког насиља, што постаје платформа на којој ове групе производе властиту позицију жртве као неоправдано означеног државног непријатеља.

Слика 9: Из Принципа

Извор: DeviantArt 2019.

Пост-транзицијски период критикује се као пост-идеолошки, те као време током којег „племенити” идеали и етика нестају. У слогану навијачког клуба Партизан, име Гаврила Принципа пролази кроз семантички филтер који сугерише неодвојивост принципа и Принципове биографије. Ова принципијелност има релативно дугу традицију засновану на произведеним етно-националним карактеристикама којима се интерпретирају тешкоће са којима се грађани Србије сусрећу (Lazarević Radak 2011, 282). Из угла критичког дискурса, идеологије су замењене капиталом и алијенацијом, а политика преузима доминацију над идеологијом, па се Принцип, у овој визури, посматра као једна од последњих жртава идеализма.

Ова репрезентација има релативно комплексну историју која се може пратити кроз процес изградње социјалистичке Југославије и политичког и идеолошког система на којем се темељи. Идеализам се махом приписује народним херојима: партизанима, припадницима Покрета отпора, групама и појединцима чији су подвизи били описани у усменим наративима, у школским уџбеницима и другим инструментима социјализације, омогућујући одређени степен идентификације са вредностима које је промовисао југословенски социјализам. У овом контексту, принципијелност постаје једна од кључних карактеристика народних хероја (Lazarević Radak 2020, 65–89). Њоме се реферише на спремност да се властити живот жртвује зарад највиших вредности попут оних за које се везују празни означитељи – слобода, част, равноправност, будуће генерације. Глорификација, идеализација и репрезентације мучеништва у секуларним формама, допринесе очувању сакралне логике која је ојачавала југословенске институције. На овај начин, југословенски политички наративи комуницирали су са симболима из прошлости, формално их трансформишући и у функционалним формама измештајући у садашњост. Придруживањем сакралних значења прошлости, југословенски политички митови су структурисали колективна сећања и давали им кохерентност (Ricketson 2001). Након дезинтеграције Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, оваква конотација храбрости и херојства депласирана је и постала је предмет подсмеха. Стари хероји замењени су новим – неретко ситним криминалцима који су окончавали своје животе у уличним пуцњавама. Крајем 90-их година, они добијају своје дистрикте, у зависности од насеља у којем су живели, па и мурале, служећи као привремени супститут за херојство које је некада

контекстуализовано у оквиру Другог светског рата. На снази је хибридна и културном контексту прилагођена форма политичке регресије која отвара простор за анахронистичке идеје (Matić 1998, 311). У преформулисању прошлости и придруживању нове семантике херојству, Принципова личност се прилагођава новим биографијама, именима, симболима, репрезентацијама и фрагментима наратива. Хероизам трагедије комбинован је са политичком митологијом која допушта фаворизацију „принципа”. Попут других плутајућих означитеља, овај „принцип” у себе укључује разнолике и наизглед неспојиве идеологије, концепте и циљеве.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Упркос томе што се доводи у везу са вредностима које се са лакоћом могу инструментализовати у транзицији и посттранзицијском раздобљу, Принцип остаје политички и идеолошки употребљив у периодима који им претходе, отварајући могућности за политичке употребе у будућности. Значења која му се придружују како у Краљевини Југославији, тако у Социјалистичког Федеративној Републици Југославији, показују одсуство стабилних референтних тачака. Плутајући означитељ подразумева неодређени квантитет сигнификаната, флуидност значења и стога је отворен за примање и пражњење од семантичких садржаја (Lévi-Strauss 1987). Одсуство кохерентности у историјској перспективи подразумева нулту симболичку вредност, али и истовремени потенцијал да функционише и оперише упркос контрадикцијама које су му инхерентне (Каџар 2021, 209–228). Укључивање различитих мотива у политичке дискурсе, у наративе и митове, омогућује делимичну промену значења и контекста која може превазићи иницијална и уобичајена значења. Упркос појединачним значењима присуство плутајућег означитеља у политичком контексту може означити потребу за превазилажењем различитости. Званични дискурс који претпоставља униформне идеолошке идентитете у Србији, заснива се на неконзистентним и ексклузивним наративима. Наративи о држави и државности, засновани на замишљеним континуитетима у доброј мери се могу ослонити на овакве фигуре и њихове биографије. У мрежи идентитетске међуповезаности, Први и Други српски устанак, Балкански ратови, Први и Други светски рат постају део истог наратива – о жртви, обнови и континуитету. На местима на којима

би се могле уочити руптуре, успостављају се дискурси о жртви и њеним резултатима, о спремности на одрицање и другим општим и универзално-политичким местима. Историјски континуитети захтевају означитеље који имају капацитет да помире радикалне разлике и превазиђу појединачне кризе, а Гаврило Принцип остаје један од њих.³ У пост-транзицијском раздобљу, одвија се убрзано стварање историјских фигура, које су прилагођене новонасталим потребама и околностима. Парадоксална испуњеност значењима и инклузивност ове фигуре омогућује укључивање универзалних наратива о отпору, неправди, жртвованој младости, што омогућује њену инструментализацију, како у јавном, политичком дискурсу, тако од стране субкултура. Кретање „хероја”, „ратника”, „песника”, бораца, у увек обновљивим серијама наратива који легитимизују друштвену стварност, налази пригодно место на зидовима зграда, сведочећи о преплитању политичких митова са хибридном формама уметности у глобалном свету.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bolčić, Silvano. 1994. „O svakodnevicu razorenog društva Srbije početkom devedesetih iz sociološke perspektive.” U *Kulture u tranziciji*, ur. Mirjana Prošić Dvornić, 139–145. Beograd: Plato.
- Buckner, Elizabeth, and Lina Khatib. 2014. „The Martyrs’ Revolutions: The Role of Martyrs in the Arab Spring.” *British Journal of Middle Eastern Studies* 41(4): 368–384. doi: 10.1080/13530194.2014.918802.
- Cap, Piotr. 2023. *Handbook of Political Discourse*. Massachusetts: Elgar Handbooks in Political Science.
- Conklin, Renée Tiffany. 2012. *Street Art, Ideology, and Public Spaces*. Portland: Dissertations and Theses
- Čolović, Ivan. 1997. *Politika simbola: ogledi o političkoj antropologiji*. Beograd: Radio B92
- Dujmović, Sonja. 2021. „Kako je nestala revolucija – slučaj Gavrila Principa.” *Tokovi istorije* (29):13–40. doi: 10.31212/tokovi.2021.1.duj.13-40.

³ У извесној мери, ово се постиже обележавањем Сретењског устава као прве демократске институције у Србији.

- Dimovski, Darko, i Ivan Ilić. 2015. „Nasilje u sportu u Republici Srbiji – primer područja višeg suda u Nišu.” *NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo* 20 (1): 119–133.
- Dorić, Marija. 2012. „Huliganizam kao međunarodni fenomen.” *Revija za bezbednost: stručni časopis o korupciji i organizovanom kriminalu* (6): 45–61.
- Dorđević, Ivan. 2015. *Antropolog među navijačima*. Beograd: XX vek.
- Elgenius, Gabriella Jens Rydgren. 2022. “Nationalism and The Politics of Nostalgia.” *Sociological Forum* 37 (1): 1230–1243. doi: <https://doi.org/10.1111/socf.12836>.
- Gaćinović, Radoslav. 2014. *Mlada Bosna*. Beograd: Medija Centar Odbrana.
- Ghannam, Farha. 2014. “Technologies of Immortality, ‘Good Endings’, and Martyrdom in Urban Egypt, Ethnos.” *Journal of Anthropology* 80 (5): 630–648. doi: 10.1080/00141844.2014.938091.
- Halilovich, Hariz, and Peter Phipps. 2015. “Atentat! Contesting histories at the one hundredth anniversary of the Sarajevo assassination.” *Journal of Communication, Politics and Culture*, special issue: *The Politics of Remembering Violence* 48 (3): 29–40.
- Huaristi, Jon. 2002. „Izmišljanje baskijske tradicije: esej o sintezi.” U *Identitet i nasilje: ogledi o baskijskom nacionalizmu*, ur. Mikel Asurmendi, Beograd: XX vek.
- Hubbard, Philip. 2008. „Prostor/mjesto.” U *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*, ur. David Atkinson, Peter Jackson, et al. 71–79. Zagreb: Disput.
- Houmanfar, Ramona, and Todd Ward. 2012. “An Interdisciplinary Account of Martyrdom as a Religious Practice.” *Revista Iationamericana de Psicologia* 44 (1): 65–75.
- Irvine, Martin. 2012. “The Work on the Street: Street Art and Visual Culture.” U *The Handbook of Visual Culture*, eds. Barry Sandywell and Ian Heywood, 235–278. London & New York: Berg.
- Kaçar Aşci, Fatmanur. 2021. “Migrants as Floating Signifiers In And Through Right-Wing Populist Political Style: The Case of AFD.” *Marmara Journal Of European Studies* 29 (2): 209–228.

- Kim, Seongcheol. 2023. "Movement parties of the left, right, and center: A discursive-organizational approach." *Constellations* 1–15. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12705>.
- Lévi-Strauss, Claude. 1987. Introduction to Marcel Mauss. London, New York: Taylor and Francis.
- Lazarević Radak, Sanja. 2016. „Veliki rat i inverzija rodnih uloga: uloga ženskih pokreta i organizacija u oblikovanju evropske i američke slike o Srbiji 1914-18.” U *Veliki rat 1914-1918: uzroci, posledice, tumačenja*, ur. Aleksandar Rastović, 541–554. Niš: Filozofski fakultet.
- Lazarević Radak, Sanja. 2013. *Otkrivanje Balkana*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak, Sanja. 2020. „Zapadni Balkan kao puer aethernus: prilog čitanju jednog mita.” *Politička revija* 64 (2): 47–60. doi: <https://doi.org/10.22182/pr.6422020.3>.
- Lazarević Radak, Sanja. 2011. *Na granicama Orijenta: predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak, Sanja. 2017. „Dekonstruisanje Srbije: od postkolonijalizma do poluperiferije.” *Srpska politička misao, posebno izdanje: Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne/politika posle postmoderne* (32): 105–119.
- Laclau, Ernesto. 1996. *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London: Verso.
- Matić, Milan. 1998. *Mit i politika*. Čigoja štampa: Beograd.
- Matković, Aleksandar. 2020. *Evolucija i socijalnopatološke karakteristike nasilničkih grupa u Srbiji* 10 (1): 114–135. doi: [10.22182/pr.6422020.3](https://doi.org/10.22182/pr.6422020.3).
- Mihnea, Stoica. 2017. Political Myths of the Populist Discourse. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* (16): 63–76.
- Mbembe, Achille. 2019. *Necropolitics*, London, New York: Duke University Press.
- Pogrmić, Zorica, i Bojan Đerčan. 2021. „The Role of Street Art In Urban Space Recognition.” *Researches Review DGTH*, 50 (2): 122–131. doi: [10.5937/ZbDgth2102122P](https://doi.org/10.5937/ZbDgth2102122P).
- Popović, Miodrag. 2007. *Vidovdan i časni krst*. Beograd: XX vek.
- Pavlović, Aleksandar. 2015. *Epika i politika*. Beograd: XX vek.

- Reckford, Kenneth J. 1958. "Some Appearances of the Golden Age." *The Classical Journal* 54 (2): 79–87.
- Ricketson, Peter. 2001. *Political myth: the political uses of history, tradition and memory*, Wollongong: University of Wollongong Thesis Collection. <http://ro.uow.edu.au/thesis/1438>.
- Stanković Pejnović, Vesna 2016. „Gavrilo Princip – revolucionarni heroj” U *Veliki rat 1914-1918: uzroci, posledice, tumačenja I*, ur. Aleksandar Rastović, 383–395. Niš: Filozofski fakultet.
- Semenov, Constantin. 2020. Reiterating the Message in Graffiti Art. Poslednji pristup 03. Februar 2024. 10.2478/9788366675193-029. https://www.researchgate.net/publication/347690748_Reiterating_the_Message_in_Graffiti_Art/citation/download.
- Vaso. 1929. "The Responsibility for the Sarajevo Assassination." *Current History (1916-1940)*, 29 (6): 987–992.
- Tsilimpounidi, Myrto. 2015. "If These Walls Could Talk': Street Art and Urban Belonging in the Athens of Crisis." *Laboratorium* (7): 71–91.
- Žirarde, Raul. 2000. *Politički mitovi i mitologije*. Beograd: XX vek.
- Yilmaz, Ihsan, and Omer Erturk. 2021. "Authoritarianism and Necropolitical Creation of Martyr Icons by Kemalists and Erdoganists in Turkey." *Turkish Studies* 23 (2): 243–260. doi: <https://doi.org/10.1080/14683849.2021.1943662>.
- Facebook. 2018. „Princip je isti, sve ostalo su nijanse.” *PrincipII-Novi Sad*. Poslednji pristup 16. Decembar 2023. <https://www.facebook.com/search/top?q=princip%2011%20-%20novi%20sad/>.
- Eyes on Belgrade. 2019. „Gavrilo Princip, Serbian Hero.” Poslednji pristup 26. Februar 2024. <https://eyesonbelgrade.com/en/belgrade-tips/street-art#images-1/26>.
- Exusite. 2021. „Gavrilo Princip: Hero for some: criminal for others.” Poslednji pristup 22. februar 2023. <https://exyusite.net/2021/02/14/gavrilo-princip-hero-for-some-criminal-for-others/>.
- Banjaluka.com. 2016. „Crveno-plava Nova Varoš.” Poslednji pristup 6. februar 2024. <https://www.banjaluka.com/drustvo/crveno-plava-nova-varos-foto/>.
- Dnevno.hr. 2016. „Princip je predak frontmena benda miljenika zagrebačke publike: Gavrilo je dao život da bismo svi mi živjeli

- zajedno.” Poslednji pristup 11. februar 2024. <https://www.dnevno.hr/magazin/gavrilo-princip-je-predak-frontmena-benda-miljenika-zagrebackoj-publici-gavrilo-je-dao-zivot-da-bismo-svi-mi-zivjeli-zajedno-1520157/>.
- Eastside. 2015. „Novi mural na fasadi u Negotinu.” Poslednji pristup 09. Januar 2024. <http://www.arhiva.eastside.rs/index.php/drustvo/1450-novi-mural-na-fasadi-u-negotinu/>.
- Telegraf.rs. 2019. „Slika vandalizma u Zemunu: Uništen mural sa likom Gavrila Principa, krivac ubrzo uhvaćen.” Poslednji pristup 09. februar 2024. <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/3130939-slika-vandalizma-u-zemunu-unisten-mural-sa-likom-gavrila-principa-krivac-ubrzo-uhvacen/>.
- DeviantArt. 2019. „Iz principa by draganabv on DeviantArt.” Poslednji pristup 20. februar 2024. <https://www.deviantart.com/draganabv/art/Iz-principa-864814992/>.

Sanja Lazarević Radak*

Institute for Political Studies, Belgrade

GAVRILO PRINCIP AND STREET ART: AN EXAMPLE OF IDEOLOGICAL TRANSFORMATION

Resume

Despite being instrumentalized through written narratives and the official history, both in the Kingdom of Yugoslavia and in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Gavrilo Princip, in Serbia, along with the official, historical role becomes a subcultural hero, as evidenced by the continuous use of his image in street art. In order to understand the use of his biography in popular culture and in the public space, the analysis included murals in which Princip is represented as: 1. Martyr; 2. Moral winner and 3. Protector of football fan subculture. Analysis shows that all three figures remain interdependent, so the contents of one are present in the other, thus forming a complex representation of resistance that transcends ideological, political and cultural boundaries. In this sense, the representations of the “moral winner” and the “protector of the fans” can be understood as subvariants of the notions of heroism and martyrdom belonging to the broader political context. Relying on the concepts of Girardet golden age and the Laclau empty signifier, the author interprets the visual adaptations of Gavrilo Princip’s character to different chronological and cultural circumstances.

Keywords: Gavrilo Princip, street art, representation, myth, history

---

* E-mail address: sanjalazarevic7@gmail.com.

* Овај рад је примљен 13. марта 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. маја 2024. године.